

Ernst Bruckmüller

HABSBURŠKI ABSOLUTIZEM IN NAROD DVORNIH SVETNIKOV

1. Od gospostva k državi

Habsburžani so bili od leta 1282 gospodarji ne le Avstrije, temveč tudi Štajerske, Kranjsko, ki so jo tudi dobili v fevd, so morali začasno zastaviti zavezniškim Goriškim grofom; prav tako Koroško. V 14. stoletju so Habsburžani prav spretno izrabili spore med Goriškimi, kakor tudi med Wittelsbachi in Luksemburžani. V teku teh prepиров so si leta 1335 mogli prilastiti Koroško in Kranjsko ter leta 1363 slednjič tudi Tirolsko.

»S Koroško in z dejansko obnovljeno oblastjo nad Kranjsko je bila skupina vojvodin v Vzhodnih Alpah zaokrožena v impozanten veleteritorij, jedro obsežnejše »Avstrije«, ki ga je bilo treba razširiti le še na zahodu.«¹ Izredno hitro se je začelo pravno izenačevanje Korošcev (seveda plemstva) s Štajersko, od leta 1338 so postale »deželne svoboščine« le-teh subsidiarno veljavne za Korošce² in Kranjce. Sodobni kronist Janez Vetrinjski je to izenačevanje komentiral takole: »...ut esset populus unus...«³

Leta 1335 si je Albert II. dal s strani gospodov v deželah Avstriji, Štajerski in Koroški v ločenih listinah potrditi svoj »hišni red«, ki predvideva sovlado dedičev. To se je zgodilo na Dunaju, kjer so se zbrale deputacije iz vseh dežel. »To je bila prva jasna demonstracija dežel, ki so s personalno unijo postale enota v sklopu Domus Austriae« (Avstrijska hiša).⁴

Dejansko srečujemo od 14. stoletja naprej izjave, ki zelo jasno kažejo, da ta »Avstrijska hiša« ni le habsburška družina, temveč tudi naziv za vso njihovo posest. Dokaze za to je zbral Alphons Lhotsky.⁵ To si je vredno zapomniti in je za bodočnost izredno pomembno. Tisto oblastveno ozemlje na jugovzhodu cesarstva, ki je obsegalo več dežel, med drugim štiri vojvodine, se je označevalo kot »hiša«. Pri tem so to »hišo« poimenovali po tisti deželi, ki je bila očitno središče in verjetno tudi ekonomsko najvažnejši sestavni del. »Hiša« pa je pomenila več kot danes — ne le »prebivališče« ali pa »družinsko zvezo«. »Hiša« je bila središče in jedro »vladarstva«, oblast nad odvisnimi ljudmi vseh vrst, od najbližjih družinskih članov do odvisnih plemenitih ali kmečkih ljudi.⁶ Lhotsky sam je jasno podčrtal te izsledke Otta Brunnerja: kot se je ime nekega plemiškega rodu izvajalo iz njegovega poglavitnega gospostvenega sedeža, tako je ime za posest Habsburžanov prihajalo od njihovega najvažnejšega gospostvenega območja.

Pojmovanje tega kompleksa dežel kot »hiše«, podrejene hišnemu gospostvu, in ne kot dežele, ustrezne deželni skupnosti, bomo morali imeti pred očmi kot izhodišče za nadaljnji razvoj. Kajti, kaj je bil absolutizem zgodnjega novega veka drugega,

* Objavljeni članek je mestoma nekoliko skrženo 3. poglavje iz knjige: Ernst Bruckmüller, *Nation Österreich — sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung*, Wien—Köln—Graz 1984.

¹ Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281—1358)*. Wien 1967, 329.

² Lhotsky, *Geschichte* (kot op. 1) 333; Sergij Vilfan, *Les Chartes de Libertés des États provinciaux de Styrie, de Carinthie et de Carniole et leur importance pratique*; v: *Album Elemér Malysz*, s. l. 1976, zlasti 204.

³ Citira Lhotsky, *Geschichte* (kot op. 1) 333.

⁴ Lhotsky, *Geschichte* 370.

⁵ Alphons Lhotsky, *Was heißt »Haus Österreich«?* v: *Isti, Aufsätze und Vorträge Bd. 1*, Wien 1970, 344—364.

⁶ Otto Brunner, *Land und Herrschaft, Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt 4-1970, 254 sl.

kakor zelo, dà čez mero razpeta patrimonialna oblast? Naziv »deželni oče« je pojmovno mogoč le, če se hiša tega očeta vsaj teoretično razteza tako daleč, da združuje vso deželo.

Zato so družbene procese, ki so vodili k oblikovanju absolutizma, interpretirali kot vedno obsežnejšo koncentracijo izgledeov na moč v hiši osrednjega gospoda, torej na knežjem dvoru.⁷ V teku premagovanja fevdalne razdrobljenosti se je dejanska oblast odločanja o materialnih in duhovnih kapacitetah nekega območja združila na enem samem mestu. Seveda je bil ta razvoj veliko bolj zapleten in dolgotrajen, kot ga je tukaj moč označiti v enem samem stavku. Predvsem pa ne smemo pozabiti, da je bilo treba do dokončne zmage te tendence premagati precejšnje odpore. Prav pravice do avtonomije in soodločanja tistih, ki so se med oblikovanjem dežele otresli tesne vezanosti na gospoda, iz česar so se izkristalizirala združenja stanov, se niso kar tako pustile poriniti vstran. »Deželanov« ni bilo moč kar tako brez ugovora spremeniti v »deželne otroke«.

Temu odporu deželnih stanov se tukaj ne moremo posvetiti. Zadošča naj ugotovitev, da ga je bilo mogoče premagati in da je v deželah v zelo skrčeni obliki tlel naprej.

Omenjena težnja po strnjenju gospostva je bistvena komponenta oblikovanja države. Praviloma govorimo o državi takrat, kadar tako označena gospostvena tvorba razpolaga z monopoloma, ki drug drugega pogojujeja in se drug na drugega opirata: monopol sile ter davčni monopol. Prvi je bil mogoč le z dokončno odstranitvijo »pravične oblasti« plemstva (navznoter) in z monopolizacijo varstva navzven z vojaško vrhovnostno pravico deželnega kneza. Davčni monopol si je bilo prav tako treba priboriti v boju z avtonomno plemiško sfero, seveda na različnih ravneh. Natančno vzeto je bilo zato oblikovanje avstrijske države zaključeno šele leta 1848, kajti šele odtlej naprej je mogla dajatve in storitve javnopravnega značaja od »podanikov« zahtevati le tista instanca, ki se je izvajala iz pravic države.⁸ Dejansko pa se je ta monopol uveljavil že veliko prej. Odločilni fazi sta bili dokončni prevzem vojaškega poveljstva s strani deželnega kneza v tridesetletni vojni, kakor tudi skoraj istočasna splošna omejitev možnosti za stanovski odpor.

Se okoli leta 1600 so bile razmere bolj zapletene. Takrat so poznali čete vojakov-najemnikov, ki so jih po naročilu stanov ali knezov najemali polkovniki (»obristi«), ki so tem četam poveljevali. Bili so deloma še samostojni kondotjeri, deloma knežji, deloma stanovski oficirji; obstajali so tudi ostanki stanovskega oziroma kmečkega vpoklica.⁹ O tem, kako zelo so se bali izgubiti polagoma priborjeni monopol oblasti, priča odločno nasprotovanje dvornih uradov, da bi stanovom v zvezi s splošno ljudsko oborožitvijo aprila 1797 dovolili ustanoviti vojaško enoto v lastnem delokrogu.¹⁰ Ne glede na razločke v posameznostih je bilo po letu 1648 v češko-avstrijskem delu habsburške oblasti — in le ta se je razvil v državo! — jasno, da se je jeziček na tehtnici vsekakor premaknil v korist cesarja.

Sicer je čudno, a vendarle moramo začetek tega razvoja datirati s Friderikom III. (1440—1493). Znano je, da je imel ta vladar v svojem dolgem življenju nenehno obilico težkih problemov. Spori okrog njegovega nečaka (in varovanca) Ladislava Postuma, okrog njegovega brata Alberta VI. za zasedbo salzburske nadškofije in nato

⁷ Norbert Elias, *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, 2 dela, Bern² 1969, zlasti 2. del; Norbert Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Neuwied — Berlin 1969.

⁸ K tukaj obravnavanemu problemu o reformah 18. stol. in »osvoboditvi kmetov« prim. iz tuje literature zlasti ameriški deli Edith Murr Link, *The Emancipation of the Austrian Peasant 1740—1848*. New York 1949 in Jerome Blum, *Noble Landowners and Agriculture in Austria, 1815—1848*. Baltimore 1948 (To disertacijo danes svetovnoznane zgodovinarja je pobudil in bil njen mentor Friedrich Engel-Janosi). Zelo zanimiva je studija Romana Rosdolskega (Rosdolsky), *Die Bauernabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag 1848—1849*. Wien 1976. Villan kot v op. 75.

⁹ Eugen Heischmann, *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien 1925; Hermann Meynert, *Geschichte der österreichischen Armee*. 2 dela, Wien 1854 in Alphons von Wrede, *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, Wien 1898. Primerjaj tudi Gottfried Stangler, *Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607*, Wien phil. Diss. (Tipkopis) 1972, 124—218.

¹⁰ Reinhold Lorenz, *Volksbewaffnung und Staatsidee in Österreich (1792—1797)*, v: *Deutsche Kultur, Historische Reihe*, izdal Alfons Dopsch, IV. Wien 1926, 128 sl. in 152.

malo uspešni boj z Matijo Korvinom Ogrskim, številni spori s tujimi in domačimi najemniškimi poveljniki (ki jim vseskozi skopi cesar ni nikoli ob pravem času izplačal njihovega solda) in povrh še po letu 1469/70 nenehni turški vpadi v notranjeavstrijske dežele — vse to bi bilo tudi za bolj aktivnega vladarja preveč. Pri vseh teh konfliktih se je mogel načeloma opreti le na dokaj skromno bazo podedovanih notranjeavstrijskih dežel, kajti z donavskimi deželami je le razmeroma redkokdaj lahko nemoteno razpolagal in prav tako so mu bile Prednje dežele nedosegljive.¹¹ Pri vsem tem pa je tako v cesarstvu, kakor tudi v »avstrijski hiši« trdovratno vztrajal na svojih pravicah, tudi in zlasti takrat, ko jih trenutno sploh ni bilo moč urediti. Proti stanovom, ki so rinili naprej in pri tem izkoriščali prepire okrog skrbništva in med sorodstvom, pa tudi stisko v deželi (fajde, Turki, Madžari), je bil vedno hladen in zahteven, načeloma pa je odklanjal vse, česar ni sam pobudil ali vsaj sprejel. Ta Friderikova politika, ki je bila brez dvoma za avstrijske dežele takrat zelo neugodna, pa kaže vse zametke, ki sta jih absolutizma Ferdinanda I. in zlasti Ferdinanda II. v ugodnejših pogojih na vsej črti razvijala naprej. Tukaj naj spomnimo le na to, da je imel Friderik med svojimi svetovalci že učene pravnike, da se je brez pomislekov posluževal novih sodnih postopkov (kakor naprimer pri Baumkircherju) in da je očitno že začel pojmovati »dvor« kot orodje gospodstva.¹² Friderik je zapustil svojemu sinu Maksimilijanu I. (1493—1519) avstrijske dežele zopet kot celoto, imel pa je tudi bistvene zasluge, da je prišlo do sinove burgundske poroke. Zdaj so torej Habsburžani vladali dvema »hišama« — avstrijski in burgundski. To ni zagotavljalo le premoči v cesarstvu, temveč je tudi znotraj avstrijskih dednih dežel pripomoglo k temu, da se je vpliv Habsburžanov zelo povečal.

Te avstrijske dežele, ki so se okrog leta 1500 zaokrožile z razširitvijo na prednjo Goriško grofijo, Kufstein, Rattenberg, Kitzbühel, že nekoliko prej na dele grofije Bregenz, nekoliko pozneje na Goriško, v neskončni in brezuspešni beneški vojni (1508—1516) na nekaj gospodstev na Krasu in v Furlaniji, so takrat dejansko označevali kot »stato de Austria«.¹³ Tudi po pravu cesarstva je imela »Avstrija« prav tako kot »Burgundija« v 16. stoletju ob dokončnem oblikovanju državnega zbora en glas v kolegiju državnih knezov, pri čemer so pod Avstrijo razumeli vsoto vseh najrazličnejših habsburških državnih fevdov. Slednjič so zasnovali avstrijske dežele tudi kot posebno okrožje.¹⁴ O tem, da so torej ta ozemeljski kompleks tudi od zunaj pojmovali kot celoto in da so tako čutili tudi brez povzdignjenja v kraljestvo¹⁵ (za kar so si Habsburžani ponovno prizadevali), pričajo nenavadne formule, ki jih je zbral Alphons Lhotsky, naprimer tista, ki ima »Avstrijo« za državno tvorbo, zvezano z nemškimi cesarstvom na skoraj družabniški podlagi.¹⁶

Čeprav so te dežele na znanem innsbruškem skupnem stanovskem zboru leta 1518¹⁷ iskale zametke skupne zavesti prek deželnih meja tudi s strani stanov, torej

¹¹ Alphons Lhotsky, Kaiser Friedrich III. Sein Leben und seine Persönlichkeit, v: Katalog der Ausstellung Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N. v. 29.) Wien 1966, 16—47.

¹² Da je dvor postal že precej velik, kažejo podatki Karla Schalka, Die Wiener Handwerker um die Zeit des Aufstundes von 1462 und die Bevölkerungszahl von Wien, Jahrbuch des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, N. v. 13/14. (1915) 300—346, zlasti 338 sl. (Dvor: ca. 3000, v primerjavi z univerzo 2000, duhovščina ca. 2000 in trgovina ter obrt 8000 ljudi). Nekoliko nižje številke navaja Richard Perger, Beiträge zur Wiener Verfassungs- und Sozialgeschichte im Spätmittelalter, v Jahrbuch des Vereins für die Geschichte der Stadt Wien 32/33. (1976/77) 11 sl. (Dvor 1500, duhovščina 1500, obrt in trgovina 10.000.)

¹³ Georg Wagner, Österreich — Profil zweier Jahrtausende, v: G. Wagner (izdal): Österreich. Von der Staatsidee zum Nationalbewußtsein. Wien 1982, 224 sl., 273 sl., 591 (Faksimile).

¹⁴ Volker Press, Die Erblande und das Reich von Albrecht II. bis Karl VI. (1438—1740), v: Robert A. Kann/Friedrich Prinz (izdala): Deutschland und Österreich. Wien 1980, 44—88, zlasti 50 in 64 sl.; Gerhard Ostreich, Verfassungsgeschichte vom Ende des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches, v: Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte. Stuttgart 1970 (žepna izdaja 11. zvezek, 147, 21 sl. in 139: Pregled o državnih stanovih).

¹⁵ Georg Wagner, Pläne und Versuche der Erhebung Österreichs zum Königreich (mit fünf Dokumenten), v: Wagner (izdal), Österreich. Wien 1982, 394—432 opozarja na šest več ali manj intenzivnih poskusov: za Friderika II. (1245), za Friderika III. (ok. 1465—1470), Maksimilijana I. (zlasti 1516/17), Karla V. oziroma Ferdinanda I. (1520/21), Ferdinanda I. (ok. 1550/60), in za Ferdinanda II. (1623).

¹⁶ Lhotsky, »Haus Österreich« (kot op. 5), 363.

¹⁷ Wagner, Österreich 229 sl., 281—284; Alfred Nagl, Der Innsbrucker Generallandtag vom Jahre 1518, v Jahrbuch des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich N. v. 18/19. (1919) 12—36.

»od spodaj«, pa so Habsburžani oblikovali državo vsekakor po dinastični poti, torej »od zgoraj«. Kajti zelo hitro se je položaj zaostril. Notranje in zunanje potrebe so silile k uvedbi stalnih birokratskih oblik vladanja in izkazati se je moralo, ali naj jih oblikujejo stanovi ali vladar. Že dramatični dogodki po prihodu Ferdinanda I. (krvava rihta leta 1522 v Dunajskem Novem mestu) so bili začetek, seveda pa še zdavnaj ne konec dolgotrajnih sporov, iz katerih je deželni knez izšel kot zmagovalec.

Ferdinand I. (1522—1564) velja vsekakor po pravici za utemeljitelja novoveškega habsburškega absolutizma. Po svojem krutem vstopu v avstrijsko zgodovino se je sicer izkazal kot zelo spreten in prilagodljiv, njegovo burgundsko-špansko zaledje pa mu je omogočalo predvsem eno: ceniti vrednosti stabilnega in nepretrganega vladanja s pomočjo dvora in pridvorne osrednje birokracije. Ni slučaj, da veljata njegova dvorna reda iz leta 1527 in 1537 za najtrajnejša rezultata njegovega vladarstva, ki sta obnovila in stabilizirala zametke iz časov Friderika III. in Ferdinandovega starega očeta Maksimilijana I.¹⁸

2. Dvor in njegov pomen za nastajajočo državnost

V novem slogu vladanja je zdaj prišel do polne veljave dvor. Pri tem se do leta 1848, pravzaprav do leta 1918, ni nič bistvenega spremenilo. Dvor je bil zdaj središče vseh pomembnih odločitev. In teh je bilo toliko več, kolikor bolj je dvor postal središče tistega omrežja povezav, ki so tvorile nastajajočo »državo«. Tu lahko naravnost govorimo o »krogu absolutizma«, ki je nadaljeval in poglobljal integracijski proces visokega in poznega srednjega veka.

V 16. stoletju je plemstvo to načeloma priznavalo. Medtem, ko se stanovsko plemstvo v 15. stoletju dvoru ni hotelo preveč približati, pa kažejo že imena avstrijskih študentov na italijanskih univerzah v 16. stoletju,¹⁹ da so se zdaj v krogih stanovskega plemstva dobro zavedali pomena določene, predvsem pravne izobrazbe kot pogoja za vstop v hierarhijo kneževih svetnikov. Sveti (dvorni svet, dvorni vojni svet, tajni svet) so bili dejansko središče odločanja, tako o oblasti, kakor tudi o denarju.

Seveda pa razvoj k absolutizmu ni potekal tako razločno in gladko, kot naprimer v Franciji. Medtem ko je kriza 17. stoletja tam prizadela kraljestvo, ki se je že opiralo na transfevdale vladarske metode, pa se je razvoj zgodnjega kapitalizma, očitno povezanega z razvojem absolutizma, v habsburških deželah zataknil že okrog 1550—1600, ne da bi pri tem krépkó kapitalistično orientirano meščanstvo šlo vstríc s prav tako močnim dvorom.²⁰ Tako tudi ni prišlo do nastanka »noblesse de robe«, saj so se plemeniteni meščanski uradniki in podjetniki rajši pridružili dvornemu oziroma deželnemu plemstvu, pri čemer so na protisloven način deloma krepili, deloma slabili socialno bazo absolutizma.²¹ V očitni zvezi s tem se vladarju ni posre-

¹⁸ Alphons Lhotsky, *Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. in Österreich (1520—1527)*. Wien 1971; Berthold Sutter, *Kaiser Ferdinand I., v: Katalog k razstavi Renaissance in Österreich, Schallaburg 1974*. (Katalog des Nö. Landesmuseums N. v. 57) 350—360; Die österreichische Zentralverwaltung, 1. oddelek. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749), 1. del, obdelala Thomas Fellner in Heinrich Kretschmayr, Wien 1907.

¹⁹ Arnold Luschn von Ebengreuth, *Österreicher an italienischen Universitäten zur Zeit der Reception des römischen Rechts. Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, N. v. 14 (1880), 15 (1881), 16 (1882), 17 (1883), 18 (1884) in 19 (1885).

²⁰ Se vedno najboljše je delo Ferdinanda Tremel, *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, Graz 1954; nove podatke za Spodnjo Avstrijo navaja Roman Sandgruber, *Zur Wirtschaftsentwicklung Niederösterreichs im 16. und 17. Jahrhundert*. Unsere Heimat 45 (1974) 210—221.

²¹ Raziskave k temu problemu ni. Za prvo informacijo morda zadošča Nikolaus v. Preradovich, *Der Adel in den Herrschaftsgebieten der deutschen Linie des Hauses Habsburg*, v: Hellmuth Rössler (izdal), *Deutscher Adel 1555—1740* (Schriften zur Problematik der deutschen Führungsschichten in der Neuzeit, 2. del). Darmstadt 1965, 200—215. Vzporednega novega plemstva je večinoma znan. Primerjaj še Alfred Hoffmann, *Die geschichtlichen Grundlagen der österreichischen Wirtschafts- und Sozialstruktur, v: Isti, Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit* (Studien und Essays, izdal Alois Mosser, 1. del). Wien 1979, zlasti 135. Primer vzpona Wilhelma Seemann von Mangern, ki je sodeloval pri kmečkem uporu v Spodnji Avstriji leta 1596/97: njegov oče Georg Seemann je bil mitničar v Ybbs an der Donau, leta 1562 je prevzel gospostvo St. Peter in der Au v najem (očitno je prišel iz komorne uprave); njegov sin Wilhelm je študiral v Padovi in Bologni, pred letom 1584 je postal deželni odvetnik v Zgornji Avstriji in je leta 1586 mogel kupiti gospostvo St. Peter. (Franz Klein-Bruckschwaiger, *Der Bauernaufstand in St. Peter in der Au. Vorgeschichte und Folgen*. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. v. 39 (1971—73), 113 sl.).

čilo stanovom popolnoma odvzeti davčno privolitev ter izterjavo. Ta odločilni sunek »še je posrečil šele za Marije Terezije z decenalnimi recesi.²²

Dvori Habsburžanov — spomnimo se delitve iz leta 1564, ki je še enkrat za približno 100 let ustvarila tri oziroma dve dvorni in upravni središči — so se tako začeli v 16. stoletju sprva le počasi razraščati. Šele proti koncu 17. stoletja in na začetku 18. stoletja je sledil tisti razmah, ki je slednjič vodil k temu, da je velik del prebivalstva glavnega mesta bil neposredno ali posredno odvisen od dvorne sfere.²³ Naravnost k dunajskemu dvoru je po letu 1700 sodilo že 2175 oseb!

V tem se kaže naraščajoči pomen dvora v zvezi z monopolističnim razdajanjem oblasti in bogastva, s kontrolo pridvornega plemstva in razraščanjem državne uprave iz dvora navzven. Kaže se tudi v reprezentanci, kajti z demonstrativnim javnim luksusom naj bi se vsem podanikom, pa tudi vnanjikom nazorno pokazala izredna vloga dvora in njegovega gospoda.²⁴ Na tem mestu nas zdaj bolj kot nadaljnja analiza dvorne družbe zanima ugotovitev, da je dvor vladarjeva hiša in da je pomenila njegova razširitev hkrati razmah knežje patrimonialne oblasti. Deželni knez je postal deželni oče. Ta že uvodoma ugotovljena tendenca je v baroku postala stvarnost. Kolikor so s to razširitvijo dotlej samostojni hišni gospodarji, namreč plemiški zemljiški gospodje, katerih gospostvo je bilo v bistvu prav tako hišno gospostvo,²⁵ prišli pod oblast kneza kot hišnega gospodarja (kar se je kazalo naprimer v dvorni službi mlajših družinskih članov), je bilo prvič omogočeno razmerje tudi do podrejenih družbenih skupin. Šele s tem so mogli vsaj teoretično postati »deželni otroci« vsi prebivalci dežele, pri čemer je ta položaj brez dvoma idejnozgodovinsko tesno povezan s poudarjanjem vloge hišnega očeta v reformaciji in protireformaciji.²⁶

3. Religija in Cerkev

Vendar pa bi oblikovanje habsburške države le slabo doumeli, če ne bi upoštevali še kulturno-verske strani. Ta je v najtesnejši zvezi z idejo o cesarju in z uspešno katoliško reformacijo. Zlasti v bližini cesarja se je moralo baročno nagnenje k reprezentiranju božjega veličanstva — reprezentiranju, ki naj bi prevzelo vse čute — v cesarjevi osebi in njegovem načinu nastopanja prav posebno razbohotiti. Vзаjemnost verskega ravnanja je bila v še nesekulariziranih družbah pri oblikovanju skupnostne zavesti izredno pomembna. V srednjem veku je iz poganskega posrednika do božanskih prednikov izšel »sveti praprednik«, ki naj bi zagotavljal zvezo »svoje« dežele ali države z bogom. Ostanke starejšega prepričanja, po katerem naj bi imel kralj kot nosilec »blagra« posebno moč pri zdravljenju določenih bolezni, so se vsaj v Franciji in Angliji zelo dolgo ohranili. Tudi Habsburžanom so pripisovali tako zdravilno moč proti golši, skrofulozi in jecljanju. Še bolj pomembno pa se je zagovornikom protireformacije zdela sposobnost za zdravljenje verske raznolikosti.²⁷

To vzpostavlanje verske enotnosti s strani deželnega kneza je bilo upravičeno le tedaj, če je bil deželni knez — vsaj teoretično — odgovoren za to — in onostranski blagor prebivalcev svoje dežele. Ta odgovornost je vsekakor prišla do izraza pri izvajanju protireformacije, čutiti pa jo je tudi še pri Jožefu II. in njegovih pikolovskih predpisih o božji službi. Nastala pa je že prej in njene zametke je moč zaslediti že pri prizadevanjih zadnjih Babenberžanov za deželno cerkev.

Oblikovanje dežel v visokem srednjem veku je bilo — kot smo zgoraj nakazali — v zvezi tudi z nastankom skupne zavesti na podlagi kulta. Zelo pomembna je

²² Franz v. Mensl, Finanzgeschichte, v Mischler/Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch, 2. naklada, 2. del 1906, 36 sl.

²³ Hanns Leo Mikoletzky, Der Haushalt des kaiserlichen Hofes zu Wien (vornehmlich im 18. Jahrhundert). Carinthia I, 146 (1956) 669; Franz Mathis, Zur Bevölkerungsstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert. Wien 1977.

²⁴ Hubert Christian Ehalt, Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert. Wien 1979, zlasti 64 sl.

²⁵ Brunner, Land und Herrschaft, zlasti 254 sl.

²⁶ Michael Mitterauer, Reinhard Sieder, Vom Patriarchat zur Partnerschaft, München 1984.

²⁷ Anna Coreth, Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock. Wien 1982, 11.

bila nadalje koncentracija odvetniških pravic (Vogteirechte) nad samostani v rokah deželnega kneza. Prav ta je omogočala številne posege tudi v versko življenje in je poleg tega vodila k predstavi, da je cerkvena posest del (širše) komorne posesti.²⁸ Avstrijskim, štajerskim itd. deželnim knezom pa je manjkalo eno: deželna škofija. Njihove dežele so bile cerkveno podrejene metropolitnim škofijam Salzburg in Oglej, pa tudi škofje iz Passaua, Brixena, Trenta, Augsburga, Konstanz in Chura so veljali za državne kneze. Le mali salzburški sufragani v Lavantu, Krki in Seckau so imeli svoje sedeže v habsburških teritorijih, od leta 1374 tudi pičenski (Peden) škof v Istri in od leta 1382 tržaški škof.

Medtem ko sta Leopold VI. in Friderik II. še poskušala ustanoviti škofijo na Dunaju, pa so ta prizadevanja v času prvih Habsburžanov oslabela. S posebnim pospeševanjem beraških redov, ki so bili izvzeti iz škofovske jurisdikcije, pa so vendarle spodkopavali škofovske kompetence. Šele Rudolf IV. (1358—1365) se je spet bolj energično ukvarjal s pripravami za ustanovitev lastne deželne cerkve. »Rudolfus dux Austriae... episcopatum Pataviensem voluit transtulisse in Viennam«, trdijo anali samostana Mattsee.²⁹ Ne glede na to, ali je Rudolf res nameraval to premestitev ali ne — leta 1358 je vsekakor dobil dovoljenje za ustanovitev kolegiatne cerkve s 24 kanoniki, izvzete iz škofove oblasti, ki je bila leta 1365 premeščena k Sv. Stefanu. Med Rudolfovimi prizadevanji, da bi habsburško gospostvo na razne načine oprl na posebno legitimnost — spomnimo se le na slavne ponaredbe listin in na ustanovitev Dunajske univerze — so prizadevanja za ustanovitev deželne cerkve gotovo zavzemala osrednje mesto.³⁰ Šele pod Friderikom III. se je leta 1469 posrečilo povzdigniti Dunaj v škofijo, hkrati so ustanovili škofijo tudi v Dunajskem Novem mestu, medtem ko je bila ljubljanska ustanovljena že leta 1461. Vse nove škofije so bile tako po obsegu kot po premoženju precej skromne.³¹

Ravno v 15. stoletju pa so deželni knezi že dokaj vidno posegali v notranje cerkvene zadeve na način, ki ni (ali je le deloma) izhajal zgolj iz stremljenja po oblasti ali iz želje po dodatni legitimaciji gospostva. Zlasti Albert V. (1411—1439) je bil vnet zagovornik reformnih prizadevanj tistega časa. Zlasti po njegovi zaslugi je prišlo do velike razširitve tako imenovane »reforme iz Melka« (od leta 1418 naprej). Da bi zopet oživel strožje nravi v samostanih in župnijah, si je deželni knez zdaj zagotovil velik vpliv na vizitacije — orodje, ki ga je bilo treba v 16. in 17. stoletju le še bolj izgraditi.³²

Da je bil deželni knez kot odvetnik (Vogt) deželnih samostanov dolžan reformirati cerkev, se je zdelo torej že v poznem srednjem veku samo po sebi umevno. Taki nazori so se nujno še bolj okrepili pri tistih Habsburžanih, ki so se ne le zaradi globoke osebne vernosti (kakor Karel V., ki je bil pod vplivom nizozemske »devotio moderna«³³), temveč tudi zaradi povezave svojega deželnoknežjega položaja s cesarstvom čutili še v večji meri odgovorni za cerkev. Saj je bil cesar še vedno odvetnik cerkve in se je zato tudi vedno znova prizadeval za njeno temeljito reformo. To opazamo ne le pri Karlu V. in njegovem bratu Ferdinandu I., temveč tudi pri osebno dokaj tolerantnem vladarju, kakršen je bil Maksimilijan II. (1564—1576). Ta je z ustanovitvijo Samostanskega sveta (1568) ustanovil pomemben instrumentarij za kasnejšo obnovo, pa tudi za stalno kontrolo samostanskega življenja.³⁴

Obnova katolicizma v avstrijskih deželah je bila praktično izključno delo Habsburžanov in redov, ki so jih privedli, zlasti jezuitov. Protireformacija, naperjena

²⁸ Heinrich v. Srbik, Die Beziehungen von Staat und Kirche in Österreich während des Mittelalters. Innsbruck 1904.

²⁹ Srbik, Staat und Kirche 27.

³⁰ Srbik, prav tam 27 sl. Obsežno biografijo Rudolfa Ustanovitelja je napisal Ernst Karl Winter, Rudolf IV. von Österreich, 2 dela. Wien 1934 in 1936. To knjigo je odklanjala zlasti pretežno nemško-nacionalna smer takratne avstrijske znanosti, pa tudi tako zelo »avstrijski« zgodovinar kot je Alphons Lhotsky je izrazil določene pridržke: Lhotsky, Die Problematik der geschichtlichen Erscheinung Rudolfs IV., v: Aufsätze und Vorträge 5. del. Wien 1976, 127 sl.

³¹ Srbik, Staat und Kirche 29.

³² Srbik, Staat und Kirche 210 sl.

³³ Coreth, Pietas 28.

³⁴ Alfons Huber/Alfons Doppeh, Österreichische Reichsgeschichte. Wien 1901, 228.

zlasti proti nezadovoljnemu plemstvu, je gotovo do leta 1620 oziroma do konca tridesetletne vojne v veliki meri slonela na policijsko-vojaških ukrepih, katerim pa sta se že zgodaj pridružila propaganda in baročno insceniranje tradicionalne ali moderne verske tematike. Da bi legitimnost katolicizma posebej podčrtali, so v vseh deželah gojili kult srednjeveških domačih svetnikov, kot so Koloman, Florijan, Leopold ali (kot dokaj obskuren primer) Domicijan na Koroškem. S tem so podčrtali dejstvo, da je velik del protestantske duhovščine vendar prišel iz drugih dežel; za »bolj pristno« vernost je zato mogla veljati le tista, ki se je mogla opirati na starodavne oblike češčenja in predvsem na domače vzornike.³⁵ V času reformacije opuščene procesije, javne pobožnosti in božja pota so znova vzcvetela. Že leta 1599 je mogel poznejši kardinal Khlesl privedi 23.000 vernikov v Marijino Celje (Mariazell).³⁶ In leta 1636 je bil Ferdinand II. priča velike udeležbe plemstva in meščanstva pri obnovljeni procesiji svetega rešnjega telesa³⁷ v Linzu, »kjer so še nedavno tako strupeno in brezbožno pridigali zoper presveti zakrament, iz česar je kot iz izvirka zla izšla zmota iz zmote, upor za uporom«.

Cesarska hiša je poleg tega pobudila veliko gibanje za oblikovanje nove sakralne pokrajine. Najprej so postavljali nova znamenja, od katerih moramo omeniti zlasti Marijine kipe kot zavestno nasprotje protestantizmu. Po bavarskem zgledu so leta 1647 postavili v središču Dunaja (am Hof) kip Brezmadežne, kar je bilo v zvezi s tem, da se je vsa dežela po poprejšnjem pritrdilnem sklepu deželnih stanov Avstrije pod Anižo zatekla pod posebno Marijino varstvo.³⁸

Po vzorcu tega kipa, ki so ga leta 1667 zamenjali s kipom iz litega železa, so nato v celi monarhiji postavljali take stebre. Zlasti Marijin kip na robu starega mesta v Pragi (Altstädter Ring) je veljal kot spomenik protireformacije in pozneje kot spomenik narodnega zatiranja; ker je zato vzbujal močan odpor, so ga takoj po ustanovitvi republike leta 1918 demonstrativno odstranili.³⁹ Če je stopilo Marijino češčenje zlasti v drugi polovici 17. stoletja močno v ospredje, pa je imelo češčenje Svete Trojice starejšo tradicijo. Že od poznega srednjega veka je bilo tesno povezano z iskanjem varstva pred kugo. Ob epidemijah 17. stoletja in demonstrativno tudi v nasprotju z islamom, ki ne pozna vere v troedinega Boga, je to češčenje močno oživel. Najlepši izraz te miselnosti je gotovo kužno znamenje na dunajskem Grabnu.⁴⁰

Po vzorcu cesarske hiše so od poznega 17. stoletja naprej številni »dobrodelneži« začeli pobujati in pospeševati postavljanje različnih znamenj in stebrov.⁴¹ S tem je očitno znova prodrli tudi zavest intenzivnejšega češčenja svetnikov v široke ljudske plasti. Poleg Marijinih kipov in kipov v čast Sv. Trojici naj tukaj omenimo še zlasti številne spomenike svetega Janeza Nepomuka, ki je bil leta 1729 razglašen za svetnika in je kmalu »v neverjetno zmagoslavnem pohodu zavzel vse dedne dežele in cesarstvo...«⁴² Nepomukovi spomeniki so dejansko postali posebna značilnost starohabsburškega območja: zelo natančno se kipi tega češkega svetnika pojavljajo naprimer v Istri na mostovih tam, kjer zapustimo do leta 1797 beneška območja in prekoračimo meje avstrijske Pazinske grofije.

Hkrati s prav tako intenzivnejšim češčenjem svetega Jožefa (po zaslugi Tereze Avilske in karmeličanskega reda), Leopolda (zlasti od cesarja Leopolda I. naprej) in Karla, se začenja spreminjati tudi zaklad osebnih imen. Če in kolikor je poimenovanje izraz družbene zavesti, potem Marije, Ane, Tereze, kakor tudi Poldki, Karli

³⁵ R. J. W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550—1700. An Interpretation*. Oxford 1979, 190.

³⁶ Coreth, *Pietas* 59.

³⁷ Coreth, *Pietas* 30.

³⁸ Coreth, *Pietas* 55 sl.

³⁹ Karl Tschuppik, v sestavku »Prag und die Prager« (1930), v: Klaus Amann (izdal), Karl Tschuppik. Von Franz Joseph zu Adolf Hitler. Wien—Köln—Graz 1982, 145 sl.

⁴⁰ Coreth, *Pietas* 15 in Gerhardt Kapner, *Barocker Heiligenkult in Wien und seine Träger*. Wien 1978, 66 sl. in 73 sl.

⁴¹ Kapner, *Heiligenkult* 29 sl.

⁴² Coreth, *Pietas* 76.

in Jožefi izražajo družbeno posledico baročne, versko nasičene državnotvornosti Habsburžanov v absolutizmu. Morda bi lahko rekli, da bi moralo prostorsko in⁴³ družbeno širjenje teh imen kot izraz zavestne ali nezavestne identifikacije z vladarsko hišo in njeno novo državo izražati ožino ali širino, uspeh ali neuspeh habsburške državnotvornosti. Gradivo za raziskavo te hipoteze je deloma že na razpolago.⁴³

Kmalu sta se postavljanju znamenj pridružili gradnja in prezidava številnih cerkva in samostanov. Zopet je bila vladarjeva hiša na čelu tega gibanja, ga z vsemi močmi pospeševala in celo zahtevala, kakor hitro je zajelo zopet okrepljene samostane.⁴⁴ Tesno povezavo med novogradnjo samostanov in cesarsko hišo kaže ne le znani primer Klosterneuburga pri Dunaju, katerega kupola v obliki cesarske krone deluje predimenzionirano v primeri z dograjeno stavbo. Povezavo dokazujejo tudi novogradnje kot so Göttweig, Melk, St. Florian itd. Povsod kažejo cesarska stopnišča in cesarske sobe na funkcijo teh stavb pri začasnih nastanitvah dvora.⁴⁵ Večkrat je upodobljen Karel VI. osebno — kot zmagovalec nad Turki v St. Florianu ali kot sončni kralj v veličastnem stopnišču Göttweiga, z lasuljo in nekoliko dolgočasnim habsburškim obrazom, kajpak ne brez humoristične note.

Gotovo je bilo dejstvo, da ni bilo deželne škofije, soodgovorno za veliko vlogo, ki so jo imeli samstani na področju verske državne mistike baročne dobe. Na samostane se je opiralo tudi takratno zgodovinopisje; v Melku in Göttweigu sta Bernhard Pez in Gottfried Bessel razvila podlago za vso kasnejšo kritično zgodovinsko znanost.⁴⁶ Ozke povezave med politiko, družbeno zavestjo in zgodovino ni treba posebej podčrtati.

Arhitektura, slikarstvo in kiparstvo naj bi v baroku vplivala na miselnost in čutnost zato, da bi prikazovala božje in cesarsko veličanstvo. Zvezo med vero in habsburško oblastjo so razen tega okrepili številni cerkveni in dvorni obredi. Ta versko-dvorni ceremonial je bil v precejšnjem delu javen in je s tem ustvarjal tako »represenzativno javnost«, kakor tudi kultno vzajemnost med vladarjem in njegovimi podložniki. O vlogi ceremoniala so si bili popolnoma na jasnem: »... kajti večina ljudi, predvsem pa množice so tako ustvarjene, da nanje bolj učinkujejo čutna dožemanja in predstave kot domiselnost in razum, zato pa jih ganejo reči, ki dražijo čute in ki bodejo v oči, bolj kot logični in razločni nagibi...«⁴⁷

Prvič je bil ceremonial omajan z izvolitvijo Karla Alberta Bavarskega leta 1741 za cesarja. S cesarsko častjo Franca Štefana (1745) je bil sicer deloma spet obnovljen, postal pa je pod tem vladarjem prazna oblika.⁴⁸ Za ostalo je poskrbel Jožef II.⁴⁹

Jožefinske reforme pa so v tej zvezi prav gotovo delovale dvorezno. Njihovih pozitivnih strani nam tukaj ni treba posebej poudarjati. Toda — ali niso s tako naglo racionalizacijo prehitro razdrli dotlej tako močno predracionalno identifikacijo z vladarsko hišo, ne da bi bili razvili druge identifikacijske možnosti? Vprašanje je bilo, ali je uspelo namesto sakralne identifikacije ustvariti posvetno. Domnevamo, da se je to le v zelo omejeni meri posrečilo. »Črno-žolti 'patriotizem' 'naroda dvornih svetnikov' je bil z ideološkega gledišča starinski in nekako primitiven,« je pisal avtorju Alfred Hoffmann 26. avgusta 1981. Postal je navadna zvestoba vladarski hiši, oziroma cesarjevi osebi. Po koncu baročne prešernosti je zanj postal vsebinsko značilen suhoparen čut dolžnosti, kakor ga je že v znanem »pastirskem pismu«, o katerem

⁴³ Josef Heider, Tabellen zu den Kirchenbüchern Mühlviertler Pfarren. Taufen, Trauungen, Sterbefälle und Taufnamen im 17. und 18. Jahrhundert, 7 delov. Wien 1963 sl. (Tipkopis). Primerjaj tudi Evans, kot opomba 35, nadalje Peter Schmidbauer, Zur Veränderung der Vornamengebung im 19. Jahrhundert, v: Österr. Namensforschung 4 (1976), 2. zvezek.

⁴⁴ Lhotsky Historiographie 115 sl.

⁴⁵ R. Miller, Die Hofreisen Kaiser Leopolds I., Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 75 (1967) 66–103.

⁴⁶ Lhotsky, Historiographie 114 sl.

⁴⁷ Sodobni citat, ki ga citira Elisabeth Kovács, Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 32 (1979) 109–142, zlasti 116.

⁴⁸ Primerjaj Adam Wandruszka, Die Religiosität Franz Stephans von Lothringen. Ein Beitrag zur Geschichte der »Pietas Austriaca« und zur Vorgeschichte des Josephinismus in Österreich, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 12 (1959), 162 sl.

⁴⁹ Kovács, Zeremoniell 130 sl.

bo še govora, formuliral Jožef II. leta 1783. V praznino, ki jo je zapustil baročni blišč, je vdralo slednjič nekaj drugega — nova tostranska religija modernega nacionalizma jezikovnega naroda.

Vendar je tudi jožefinsko obnovljena cerkev, ki je zdaj sama v številnih, za novo ustanovljene fare zgrajenih cerkvah oznanjala racionalistično treznega duha, ostala osrednja opora države in habsburške oblasti do konca cesarstva. Številne nove, zmanjšane fare niso omogočale le izboljšanega opravljanja dušnopastirskih nalog, temveč tudi uporabo župnikov kot organov državne osrečevalne politike na nižji ravni.

»Ravno to, prek duhovnih opravil razširjeno obzorje jožefinskega župnika so cesarju pozneje najbolj zamerili in osmešili njegova prizadevanja, kakor da bi bil s svojo skrbjo za blagor ljudstva v najširšem pomenu prizadel duhovniško čast. Pri tem se pozablja, da je župnik ravno s tem razširjenim delokrogom dobil redke prilžnosti za kar največji vpliv. Jožefinski župnik je pravi občinski oče in ima pri vsaki reči tehtno besedo...«⁵⁰

Ta povezava med duhovščino in cerkvenim »ljudstvom«, ki jo je Jožef II. bistveno intenziviral, ni postala le pomembna opora gospostva, temveč jo moramo nujno imeti pred očmi pri posebni obliki katoliško-konservativne, kasneje krščansko socialne politične mobilizacije prav na podeželju,⁵¹ tem bolj, ker je bila avstrijska družba do 19., celo do 20. stoletja večinoma podeželska družba.

4. Vojska

Kakor predstavlja duhovščina bistveni sestavni del habsburškega vladarskega kompleksa, tako je treba vlogi vojske pri oblikovanju moderne državne tvorbe posvetiti vsaj prav toliko pozornosti.

Kot je znano, je nastanek stalne vojske osrednji pojav pri nastajanju moderne države: stalna najemniška vojska namesto občasnih deželnih stanovskih vpoklicev je zahtevala zvišana finančna sredstva; za njihovo zbiranje se je razvijal vedno večji uradniški aparat; odpor proti pritegnitvi v davčni in vojaški sistem je bilo treba zatirati s silo prav tako pogosto, kakor so neprestane vojne na mejah zahtevale povečanje vojske itd. V 16. stoletju so praviloma najemali vojsko za šest mesecev. Pozimi navadno ni bilo vojaških akcij. V »dolgi turški vojni« Rudolfa II. (1592—1606) so se množile vesti o vojakihi, ki so tudi pozimi ostali pod zastavo. Čeprav to še ni pomenilo, da je bilo število moštva vedno enako (še vedno so čete čez zimo močno zmanjšali), pa vseeno vidimo v tem začetek stalne vojske.⁵² Tudi po koncu te vojne je ostalo več enot še naprej v najemniškem razmerju in to pogosto začuda zato, ker večkrat ni bilo denarja za izplačilo solda, tako da so najemnike naselili pri usmiljenja vrednih podložnikih, pri katerih so se nato odškodovali. Sovraštvo podložnikov do nastanjene soldateske je vodilo do neštetihi sporov, ki so se dostikrat končali z umori in uboji, za kar imamo tudi upodobitve iz tistega časa.⁵³

Med gospodarjem vojske — cesarjem — in najemniki so stali polkovniki (obristi), pravi vojaški podjetniki, ki niso imeli dobička le pri navadnem najemanju čet, temveč pogosto tudi še z njihovo oborožitvijo. Med polkovniki, ki so nastopali že pred tridesetletno vojno in so poveljevali po nekaj sto ali (največ) nekaj tisoč možem, srečujemo številna znana imena. To kaže, da je bilo po tej poti moč priti do bogastva, slave in ugleda. Imena, kot so Althan, Breuner, Hofkirchen, Kolonič, Mannsfeld, Raitenau, Salm, Starhenberg, Thurn, Trautmansdorff, Tilly, Strassoldo, Schwarzenberg, Montecuccoli, Dampierre itd. kažejo ne le na veliki obseg ozemlja, s katerega so najemali cesarske vojske, temveč tudi na privlačnost tega poklica — pri

⁵⁰ Eduard Winter, *Der Josefismus und seine Geschichte*. Brunn—München—Wien 1943, 163.

⁵¹ Gawin Lewis, *Kirche und Partei im politischen Katholizismus*. Salzburg 1977.

⁵² Heischmann, *Anfänge* (kot op. 9), 182 sl.

⁵³ *ibidem*, 194, 162 sl., 184; dve nazorni upodobitvi pri Jerome Blum, *Die bäuerliche Welt*. München 1982, 151.

čemer moramo seveda upoštevati, da so številni Valoni in Italijani pogosto prihajali z območij, ki so bila neposredno ali posredno podrejena Habsburški hiši. Prav tako je plemstvo iz svetega rimskega cesarstva imelo cesarsko službo vedno za čast in možnost vzpona.⁵⁴

Medtem ko je bilo v tem času torej veliko število med sabo več ali manj tekmujočih vojaških podjetnikov, pa je prišlo do velike spremembe z nastavitvijo Wallensteina, ki je leta 1625 ponudil cesarju, da bo postavil vojsko 50.000 do 60.000 moških. Ta vojska je v kratkem času narasla na obljubljeno število in je dosegla že leta 1629 takrat neverjetno število 150.000 moških. Namesto polkovnikov je stopil še močnejši generalissimus, na mesto tekmujočih vojaških poveljnikov pa monopol. Wallensteinov padec je vedel do dejanskega podržavljenja vojske, čeprav so imeli lastniki regimentov še dolgo — res da pojemajoče — pravice znotraj svojih enot in so predvsem s prodajo oficirskih patentov dobičkanosno trgovali. Šele v 18. stoletju (1766) so določili, da more povišanje v štabnega častnika izrekati izključno dvorni vojni svet in šele od leta 1849 je bilo to povišanje, od leta 1868 pa povišanja vseh častnikov, pridržano cesarju.⁵⁵

S tem šele je iz oficirjev nekega polkovnika oziroma regimenta nastal cesarski oficirski korpus, kateremu je naprimer Jožef II. z demonstrativnim nošenjem uniforme izkazoval svojo naklonjenost — odnos, ki je pod Francem Jožefom spet oživel. O tem, kako pomemben je bil ravno za Marijo Terezijo novi oficirski korpus kot ena izmed osrednjih družbenih skupin nastajajoče enotne države, priča določilo, da so oficirje po tridesetih letih služenja in udeležbi v vsaj eni vojni avtomatično povišali v plemstvo (1757).⁵⁶ Med povišanimi v plemiški stan je bilo med leti 1701 in 1918 skoraj 50 % oficirjev.⁵⁷

5. Plemstvo

Seveda je bilo povišanje v plemstvo ena izmed glavnih možnosti za oblikovanje cesarju naklonjene družbe. Vendar pa je bilo do tridesetletne vojne priznanje tega plemstva močno vezano na posamezno deželo; mesto v deželnih stanovih (deželanstvo) je dobil lahko le tisti, ki je imel plemiško posest v deželi, ne glede na to, na kateri stopnji je sicer stal. Odlöčilen korak naprej k nastanku habsburškega državnega plemstva je pomenilo zato določilo (v »obnovljenem deželnem redu« iz leta 1627, po katerem si je kralj pridržal podeljevanje »inkolata«, to je pripadnosti k češkemu plemstvu).⁵⁸ Dejansko je bila za zadeve plemstva pristojna dvorna pisarna in ustrezno delokrogu češke in avstrijske dvorne pisarne se je razvilo tudi češko in avstrijsko dedno deželno plemstvo, ki se je s preselitvijo češke pisarne na Dunaj vedno bolj zlivalo v eno.⁵⁹

Nastanka državnega plemstva, predvsem od leta 1620 naprej, ko je bila z zaplenjenimi posestvi upornega češkega plemstva ustvarjena tudi solidna materialna baza, naj se tu le na kratko dotaknemo. Glavni dobitnik teh zaplemb ni bila v prvi vrsti mednarodna družba vojskovodij (Gallas, Piccolomini, Questenberg, Bucquoy, Leslie), temveč znatno število zvestih katoliških plemiških rodov iz različnih habsburških območij (Colloredo, Collalto, Morzin, Eggenberg, Trautmansdorff, Harrach itd.) ter velike domače plemiške rodbine Lobkowitz, Waldstein, Kinsky, Czernin, Kolowrat in druge, ki so iz prepričanja ali zaradi oportunitizma ostale ali pa so zopet postale katoliške.⁶⁰

⁵⁴ Heischmann, Anfänge 228 sl. (dodatek).

⁵⁵ Zentralverwaltung (kot op. 18) 1/1, 251; Wrede, (kot op. 9), 1. del, 62 sl.

⁵⁶ Berthold Waldstein-Wartenberg, Österreichisches Adelsrecht 1804—1918. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 17/18 (1964/65), 127.

⁵⁷ Hanns Jäger-Sunstenau, Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701—1918, v: Österreichisches Familienarchiv. Ein genealogisches Sammelwerk. Izdal Gerhard Geßner, Schriftleitung H. Jäger-Sunstenau, 1. del, Neustadt a. d. Aisch 1963, 3 sl., zlasti 14.

⁵⁸ Evans, Habsburg Monarchy (kot op. 35), 199.

⁵⁹ Waldstein-Wartenberg (kot op. 56), 109.

⁶⁰ Evans, Habsburg Monarchy 202 sl.; Thomas M. Barker, Army, Aristocracy, Monarchy. Essays on War, Society, and Government in Austria, 1618—1780, New York 1982.

V prvi vrsti naj bi to plemstvo krepilo ugled dvora in ga povzdigovalo — s čimer smo spet pri reprezentativni komponenti baročnega dvora. Denarne in vojaške potrebe pa so morale razvoj države v najkrajšem času privedi k nastanku novih zahtev. V izpolnjevanje teh zahtev, ki so se morale usmeriti v vsesplošno discipliniranje ne le dvornega plemstva, temveč tudi vedno širših skupin »podanikov«, je bilo treba vpreči nove instrumente absolutizma — stalno vojsko in birokracijo.

6. Birokracija

Birokracija je bila sprva del dvora. Stavbna razširitev dunajskega dvornega gradu je v 17. stoletju obsegala ne le izgradnjo dolgega, tako imenovanega »Leopoldinskega trakta«, temveč kmalu tudi tako imenovani »trakt državne pisarne« (Reichskanzleitrakt), ki je svojo birokratsko funkcijo jasno izražal že v naslovu. Razločni stavbni izraz osamosvojitve centralne birokracije od dvora je nova stavba češko-avstrijske dvorne pisarne (danes Ustavno in upravno sodišče) v WipplingerstraÙe; hkrati se je birokracija družbeno osamosvojila.⁶¹ Ta centralna uprava se je razvila iz knežjega sveta, ki se je v času Ferdinanda I. ustalil kot stalni Dvorni svet. Poleg tega je za vojaške probleme nastal Dvorni vojni svet in kot ekspedit in vložišče — Dvorna pisarna (Hofkanzlei), ki se bo pozneje razvila v dejansko središče za izvajanje »hišne« in torej zunanje politike. S tem se te ustanove, katerih sprememb tukaj ni moč obravnavati,⁶² izkažejo kot predniki od leta 1848 naprej obstoječih ministerstev.

Pri tem ne smemo prezreti, da je deželni knez tudi v deželah oziroma skupinah dežel ustanovil lastne upravne urade, ki so ga morali zastopati in skrbeti za kontinuirano poslovanje. Imena teh deželnih uradov — »regiment«, ali »statthalterei« (namestništvo), ali tudi »reprezentanca«, v 18. stoletju tudi »gubernij« — to dejstvo prav dobro ponazarjajo, čeprav med njimi ni bilo vedno kontinuitete.⁶³ Ti deželno-knežji »regimenti« (ali namestništva itd.) za skupine dežel so zdaj obstajali poleg nastajajoče stanovske birokracije in deloma tudi v konkurenci z njo. Stanovi so za svoje namen (pobiranje davkov, uprava stanovskih skladov) potrebovali lastni aparat. Vzporednost obeh uprav naj tukaj v sledečem, na kratko skiciramo, na primeru Nižjeavstrijskih dežel, da bi predočili rast birokracije in da bi si ustvarili določeno podlago za poznejše ugotovitve.

V Nižji Avstriji (Nadvojvodina Avstrija nad in pod Anizo in do delitev leta 1564 tudi Notranja Avstrija, torej Štajerska, Koroška in Kranjska so priveskil) se je personalno stanje regimenta razvijalo takole (tukaj navajamo le vsote zelo različnih položajev):

1539	1620	1657	1705	1740	1742
24	41	47	52	99	101 ⁶⁴

Obenem je naraščal stanovski aparat, ki pa je ostal znotraj meja obstoječih dežel. Urad deželnega prejemnika (Einnehmeramt) je bil pravzaprav najstarejši deželni urad, kar je ustrezalo nalogi stanov pri pobiranju davkov. Kmalu je davčni urad po moči preseglo šest oziroma osem stanovskih odbornikov (Verordnete), ki so sestavljali nekak stanovski deželni odbor in jih kljub urejenim delovnim razmerjem le težko štejemo za prave »uradnike«, saj so jih volili iz vrst visokih stanov. V 16. stoletju so se izoblikovali »stanovski uradniki« (Landschaftsoffiziere). Najpomembnejši med njimi je bil sindik (Syndicus), ki je bil hkrati pisec protokola pri deželnih zborih in izvršilni organ. Stanovski odborniki pa so potrebovali lastne sekretarje (leta 1530 enega, 1575 dva, 1595 tri). Poleg tega so imeli stanovske odvetnike, solicitorje

⁶¹ Reclam-Kunstführer, izdal Karl Oettinger, Band Österreich I. Stuttgart 1968, 566.

⁶² Zentralverwaltung, kot op. 18.

⁶³ Nagl, Generallandtag (kot op. 17); nadalje Albert Starzer, Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Wien 1897 (opozarja tudi na starejšo literaturo kot je Adler itd.). Različni nazivi uradov pri Starzerju 6.

⁶⁴ Starzer, Statthalterei 51.

in deželne agente, vendar le občasno. Zaradi naraščanja spisovnega gradiva so morali ustanoviti registraturo, ki je povzročila nadaljnje pomnožitve personala. Skratka: leta 1656 so spodnjeavstrijski stanovi plačevali 93 uradnikov; čeprav so med njimi šteti odborniki, je večina imela že izrazito birokratski značaj, torej je bila skoraj popolnoma ali izključno v službi dežele.⁶⁵

Tema dvema področjema stanovske in deželnoknežje uprave se je pridružila še uprava za ožje področje knežje posesti, za komorno premoženje. Sem sodijo ne le zemljiška gospostva deželnega kneza, njegove mitnice in carinarnice, izvajanje rudniškega regala in podobni dohodki, temveč v širšem pomenu tudi (hkrati v deželnih zborih zastopana) deželnoknežja mesta in trgi, slednjič cerkvene ustanove pod deželnoknežjim odvetništvom.⁶⁶ Že pojmovno je komora del hišnopravne sfere. Na neki način (in zlasti, če pomislimo na razširitev agend dvorne komore, ki so se do 18. stoletja stopnjevale v pravcate pristojnosti gospodarskega ministrstva) je treba zato absolutizem razumeti kot stalno razraščajoči se poseg knežje komore po denarnih virih, ki so bili dotlej v dosegu drugih.⁶⁷ Poleg centralne dvorne komore so obstajale ustrezne ustanove v deželah. Neke vrste namestnik, »vice-dominus« (Vitzthum) je vsaj v Nižji Avstriji vodil tako ustanovo.⁶⁸ Na takih mestih je tip uradnika, ki je bil nujno spreten poslovnež, pogosto meščanskega porekla in povezan z bogatimi meščanskimi družinami. Natanko vzeto, je bilo tako že od poznega 13. stoletja naprej.⁶⁹ Alfred Hoffmann je predlagal naziv »komorni podjetnik« (»Kameralunternehmer«), ker so tako službo praviloma prevzemali kot kakšno »hišo«, pogosto v zastavo za denarne zneske, posojene erarju in ker je »uradnik« deloval dokaj prosto, čeprav kontrolnih sistemov ni manjkalo (protipisarji!).⁷⁰ To, od vsega začetka naprej v prvi vrsti »meščansko« sfero knežje uprave je treba imeti pred očmi kot vir, iz katerega so črpali kadre za razširitev splošnega uradništva v 18. stoletju — tudi če in prav zato, ker je bilo veliko takih gospodov povišanih v plemiški stan.

Te zgodnje oblike uradništva je bilo treba razmeroma izčrpno obravnavati, ker birokratska penetracija, ki se je v 18. stoletju z vso silo nadaljevala, ni izhajala le iz osrednje uprave. Ne smemo prezreti tudi naslednjega: če domnevamo, da je določeno birokratsko obnašanje razvijalo sile s širokimi vplivnimi sferami, potem je moralo biti tako obnašanje vsekakor razširjeno že pred sredo 18. stoletja daleč zunaj ožjega okvira centralne uprave. Narod dvornih svetnikov franciscejske in francisko-jožefinske Avstrije je moral prav gotovo imeti širše temelje kot le jožefinizem.

Prizadevanja deželnega kneza po »penetriranju« svojega gospostvenega območja so tedaj trčila ob druge zahtevke po gospodovanju, ki so bili po tradiciji dokaj avtonomni. Kako je mogel svoja prizadevanja utemeljiti in potem tudi z njimi prodreti?

Utemeljitev so očitno našli v dveh pravnih možnostih že v 15. stoletju. Prvič v poslanstvu za ohranitev miru in varstvo dežele navzven in navznoter.⁷¹ Kadar so bili tukaj problemi (in bilo jih je na debelo), je mogel deželni knez zakonito zavrniti prav tako zakonite pravice drugih nosilcev oblasti. Drugo izhodišče je bilo poudarjanje regalov, ki jih je, kot je znano, odkril že Friderik Barbarossa v Roncagli. V

⁶⁵ Max Vancsa, Die Anfänge des ständischen Beamtentums in Österreich unter der Enns. Monatsblatt des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich 9 (1918), 130—138.

⁶⁶ Brunner, Land und Herrschaft 374 sl.

⁶⁷ Tako interpretacijo zelo zanimive zgodovine Dunajske dvorne komore je brez dvoma moč razbrati iz razvoja te ustanove od upravnega središča deželnoknežje posesti in premoženja k najvišjemu finančnemu in gospodarskopoličnemu organu z daleč segajočimi nameni in pooblastili.

⁶⁸ Karl Schalk, Österreichs Finanzverwaltung unter Berthold von Mangen 1412—1436. Blätter des Vereines für Landeskunde für Niederösterreich, N. V. 15 (1881), 277—288.

⁶⁹ Otto Brunner, Zwei Studien, v: Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte. Göttingen 1968, 242 sl. in 266 sl. (o dunajskem meščanstvu 13. stoletja, oziroma o plemstvu in meščanstvu).

⁷⁰ Alfred Hoffmann, Die Wirtschaft im Zeitalter Friedrichs III., v: Isti, Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit (Hoffmann, Studien und Essays, izdal A. Mosser, 1. del), Wien 1979, 208—225, zlasti 214 sl. in 224. Na primere iz kasnejšega časa smo že opozorili. Poleg že citiranega Seemanna je treba omeniti še Seeau, Geizkofler itd. Da so na ta način financirali nato tudi splošno upravo v časih nagle rasti, dokazuje Georg Grüll, Bauer, Herr und Landesfürst. Sozialrevolutionäre Bewegungen der oberösterreichischen Bauern von 1650—1848. Linz 1963, 365, ki opozarja na izvor prvega okrožnega glavarja v Mühlviertlu iz komorne uprave.

⁷¹ Michael Mitterauer, Die Wirtschaftspolitik der österreichischen Landesfürsten im Spätmittelalter und ihre Auswirkungen auf den Arbeitsmarkt, v: Wirtschaftspolitik und Arbeitsmarkt, izdal Hermann Kellenbenz. Wien 1974, 15—46, zlasti 16 sl.

pozneem srednjem veku je z njimi seveda razpolagal deželni knez. Zlasti rudniški, pa tudi dostikrat z njim povezani gozdni in slednjič lovski regal, pa tudi oblast nad cestami so nudili možnosti za vzpostavitev knežje politike reda, ki se je okrepila s Friderikom III., seveda pa se je šele v 16. stoletju zgostila v različnih gozdnih, policijskih in oblačilnih redih.⁷²

Trajalo pa je še precej dolgo, preden je bila ta politika reda poenotena. Različne »rede« so izdajali za vsako posamezno deželo oziroma skupine dežel, ne pa za celotno habsburško območje oblasti. O tem pričajo zbirke patentov v različnih deželnih arhivih. Tudi objava zakonov še ni bila enotna. Šele od leta 1704 naprej je izhajal »Codex Austriacus«, zbirka pglavitnih zakonov in odredb iz prejšnjega obdobja z dodatnimi zvezki, ki so prešli v zbirke zakonov poznega 18. stoletja.⁷³ Sam »codex« še zelo dobro dokazuje postopnost in nepopolnost pri oblikovanju države: v njem natisnjene odredbe in dekreti izvirajo sprva po večini iz področja nižjeavstrijske vlade. Že notranjeavstrijske ali celo češke zadeve so sprva redke in se pomnože šele v dodatnih zvezkih.

Tako najdemo sicer številne odredbe, ki prepovedujejo kopanje v Donavi in v reki Wien, manjkajo pa še okrog leta 1730 dosti tehtnejši dekreti, npr. o upravi Trsta ali o mitninah in carinah.⁷⁴ Še jožefinske zbirke zakonov nas ne informirajo o vseh odredbah, ki so izšle na primer glede položaja kmečkih podložnikov.⁷⁵

Tudi birokratske institucije so se zgostile. Za časa Marije Terezije so dobile tudi posamezne dežele (ne več samo skupine dežel) birokratske ustanove centralne vlade (reprezentanca in komora, od leta 1763 gubernij oziroma v Spodnji Avstriji »vlada«, v Zgornji Avstriji, na Koroškem in Kranjskem »deželna glavarstva«).⁷⁶ Začenši z letom 1749 so po češkem vzorcu uvedli okrožne urade (Kreisämter, Kresije), ki so bili sprva pristojni zlasti za davčne in vojaške zadeve, kasneje pa so postali splošna državna kontrolna instanica.⁷⁷ Delovno območje okrožnih uradov je bilo seveda še preobsežno (v Spodnji Avstriji so bili štirje — za vsako četrto po eden, na Koroškem dva), da bi mogli prav veliko »države« prenesti na podeželje.

Vsi ti procesi so se pospešili, kot že omenjeno, v času Jožefa II. V svojem znamenem »pastirskem pismu« iz leta 1783 je uradništvo vseskozi prikazano kot steber »domovine«: »Če pa ... (vsi uradniki) ... z vsemi močmi bdijo nad izpolnjevanjem vseh ukazov, nad razlago in uvedbo vseh nalogov in če se dobro v vseh delih vzdržuje in dosega, potem je njihovo število in vzdrževanje stvar očetovske skrbi, od česar naj vsak posameznik v monarhiji črpa svojo korist in dobrino.« Vsak uradnik mora gledati izključno na skupni blagor, njegova »domovina« je monarhija: »Ker ... so vse dežele monarhije ena celota in morajo torej imeti le en smoter, morajo prenehati vse ljubosumnosti, vsi predsodki, ki so dotlej med deželami, narodi in departmaji povzročali toliko jalove pišarije ...⁷⁸ Precej natančno nam ta pomembni vir prikazuje mesto novega uradništva pri procesu nastajanja države. Družba v habsburški monarhiji je zasnovana kot družba vojakov in uradnikov, ki so izključno odvisni od cesarja in morajo služiti izključno cesarju in njegovi državi. Zato ni čudno, da so ravno te družbene skupine kazale pozneje tisto črno-žoltost, ki so jo pisatelji od

⁷² Hoffmann, Die Wirtschaft im Zeitalter Friedrichs III. (kot op. 70); k policijskim redom 16. stoletja glej Sergij Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941. Graz 1968, 172 in tam navedeno literaturo (Vilfan, Zontar) in Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, 304 sl.

⁷³ Codex Austriacus. Eigentlicher Begriff und Inhalt aller ... unter der Regierung Seiner Majestät Leopolds I. ausgegangenen ... Generalien, Patente, Ordnungen. 2 dela, Wien 1704, v podnaslovu je nato razloženo: »... Satzungen; So viel solche insonderheit beede Erz-Herzogthumb Österreich unter und ob der Enns betreffen ...«

⁷⁴ V novjšem delu o razvoju uprave Trsta (Dea Torbianelli-Moscarda, Vicende giuridico-amministrative a Trieste da Carlo VI. a Leopoldo II. Varese 1971) avtorica na različnih mestih ugotavlja, da v »Codexu« manjkajo pomembni zakoni. Tudi carinskih zakonov niso polnoštevilno upoštevali.

⁷⁵ na primer: Sergij Vilfan, Die Agrarsozialpolitik von Maria Theresia bis Kudlich, v: Dan Berindel, in drugi (izdali), Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Köln—Wien 1973, 1—52.

⁷⁶ Friedrich Walter, Die thesianische Staatsreform von 1749. Wien 1958. Primerjaj tudi Starzer, Statthalterei (kot op. 63), 64 sl.

⁷⁷ Starzer, prav tam 77 sl. in passim.

⁷⁸ »Pastirsko pismo« je natisnjeno pri Walter, Zentralverwaltung II/4. Wien 1950, 123 sl.

Franza Grillparzerja do Josepha Rotha in Heimita von Dodererja na toliko načinov literarno osvetlili. »Družba«, ustrezajoča habsburški državi, tej državi ustrezna »avstrijska« narodna zavest ne glede na regionalno poreklo ali jezikovno pripadnost — to je postalo za te skupine tipično, a je ostalo tudi omejeno nanje. Naziv »narod dvornih svetnikov« zadene natančno to dejstvo.

Zdaj se je torej končalo nastajanje države, seveda ne v celotni monarhiji. Že združitev češke in avstrijske dvorne pisarne kaže, katero območje znotraj monarhije naj bi se oblikovalo v »državo«. Ravno te dežele so tudi leta 1775 združili v enotno carinsko ozemlje, kateremu so leta 1784 pridružili še Galicijo.⁷⁹ S tem pa so se že kazali obrisi poznejše Cisiltvanije. Madžarska, Tirolska, Milano in Belgija so ostali zunaj tega carinskega območja. Le za ožjo državo je bila tudi »birokratska penetracija« uspešna. Na Madžarskem je ostala komitatska uprava v rokah plemstva.

Željo, naj bi se vse habsburške dežele skupaj povzdignile v državnost, strogo ločeno od Nemške države, kaže nova zastava, ki so jo uvedli leta 1786 na cesarskih trgovskih ladjah. Osnutki oziroma en primer te zastave so bili razstavljeni na razstavah v Halbtturnu in Melku leta 1880.⁸⁰ Ta pomorska zastava je — in to je zanimivo — rdeče-belo-rdeča, s kronanim grbom v sredini. Gotovo je bil ta ukrep predvsem v zvezi z neuspehi Jožefa II. v Nemški državi. Bil pa je mogoč le, ker je za njim stalo nastajanje države na habsburškem območju oblasti.⁸¹ Do leta 1869 je trgovska in do leta 1918 vojna mornarica plula pod to rdeče-belo-rdečo zastavo kot simbolom — nazadnje vendarle zaustavljenega — nastajanja naroda, kajti v 19. stoletju je spet stopila popolnoma v ospredje dinastična črno-žolta barva (prevzeta od starega cesarstva).

Hitra in s silo gnana penetracija je skupaj z drugimi reformami, zlasti na cerkvenem področju, izzvala številne močne proteste. Ob smrti Jožefa II. se je zdelo, da se bo celotno delo razsulo. Spretni politiki njegovega brata Leopolda II. pa se je posrečilo to gibanje z delnim popuščanjem v veliki meri pomiriti. Obstoječi aparat se je izkazal kot dovolj močan za nadaljnje upravljanje države.

7. Masovna baza za narod dvornih svetnikov?

Ta komaj oblikovani aparat pa je zdaj stopil v več kot dvajset let trajajočo konkurenco z revolucionarno Francijo. Ta je bila državna tvorba s popolnoma drugačnim samoumevanjem. Tukaj se je narod od leta 1789 naprej jasno konstituiral iz širokih ljudskih množic, z meščanstvom kot poglavitnim nosilcem narodne zavesti. Na »levée en masse« Lazarja Carnotja iz leta 1793 je morala v daljši perspektivi tudi habsburška država odgovoriti s poskusom mobilizacije ljudskih množic.

Ali je mogel iz države Jožefa II. nastati »narod«? In to spričo vseh regionalnih, državnopravnih, jezikovnih, družbenih in gospodarskih razlik med posameznimi deli te države? Da se je zgodovinski odgovor slednjič glasil »ne«, seveda še ne pomeni, da je bil to hkrati tudi edini možni odgovor. Dolgotrajna vojna proti francoski republiki je pokazala, da je bila tradicionalna organizacija vojske nezadostna, izkazalo se je predvsem, da je francoska vojska temeljila na širokem navdušenem odobravanju, medtem ko je habsburška država slonela izključno na cerkvi, plemstvu, vojski in birokraciji.

V skrajno zahodnem območju habsburške oblasti, v Breisgau, so že v vojnem letu 1793 sprejeli idejo ljudske oborožitve. Deloma na podlagi starjših vzorcev sistema podeželskih milic je vladni predsednik baron Josef von Sumerau v Breisgau organiziral črno vojsko oboroženih kmetov za varovanje meja na Renu. Propagandistično ga je pri tem podprl žurnalist Johann Michael Armbruster, ki je pozneje na

⁷⁹ Adolf Beer, Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter Maria Theresia, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 14 (1893) 237–326.

⁸⁰ Katalog k razstavi »Maria Theresia als Königin von Ungarn« v Halbtturnu. Eisenstadt 1980, Nr. 419–423, 229; Katalog k razstavi »Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II.« v Melku. Wien 1980, Nr. 82, 342.

⁸¹ Karl O. Frh. von Aretin, Fürst Kaunitz und die österreichischostindische Handelskompagnie von 1775, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 46 (1959), 377.

Dunaju razvil pomembno publicistično dejavnost.⁸² Do enake kombinacije propagandnega vplivanja na širše množice in ljudske oborožitve je prišlo leta 1797. Spet je igral glavno vlogo zastopnik birokracije, nižjeavstrijski vladni predsednik grof Franz von Saurau. Saurau je pozimi leta 1796 zaupal pesniku Lorenzu Leopoldu Haschki nalogo, da sestavi besedilo za himno. Tudi če je besedilo v najrazličnejših variantah izražalo v bistvu le željo, naj bog ohrani dobrega cesarja Franca, pa je vendarle nazorno izražalo vladajočo državno teorijo, ki je bila pač izključno patri-monialna. Po zaslugi čudovite Haydnove uglasitve je dokaj plitvi tekst postal izredno popularen. 12. januarja 1797 so novo narodno himno prvič predvajali.⁸³

Isti grof Saurau je kmalu nato, aprila 1797 organiziral ljudsko oborožitev za obrambo Dunaja pred Napoleonovimi četami, ki so prodirale iz štajerske smeri. Pri tem se je skliceval na avstrijski narodni ponos. Hkrati so poskušali realizirati ideje o splošni vojaški obveznosti, ki jih je v romanu »Dya-Na-Sore« formuliral leta 1790 Friedrich Mayern.⁸⁴ Te ideje je razvijal naprej švicarski zgodovinar Johannes v. Müller, ki se je v službi cesarske vlade zavzemal za splošno ljudsko oborožitev.⁸⁵ Močno pod Müllerjevim vplivom, še bolj pa pod vtisom tirolskega vpoklica iz leta 1797, je bil eden poglavitnih propagatorjev nove, habsburški državi odgovarjajoče nacionalne ideje — baron Joseph von Hormayr.⁸⁶ Hormayr je hotel zgodovino, pa tudi umetnost popolnoma vpreči v službo patriotične propagande.

V pripravi na vojno leta 1809 so se publicistična in vojaška prizadevanja združila. Na novo ustanovljena deželna obramba naj bi ustrezala idealu ljudske oborožitve, brambovske pesmi Heinricha von Collina in številne druge patriotične pesnitve pa naj bi krepile voljo do obrambe in narodnega duha habsburških podanikov. 1808 je mogel grof Stadion z zanosom ugotoviti: »Nous nous sommes constitués nation« — Konstituirali smo se kot narod.⁸⁷

Znano pa je, da so vsa ta prizadevanja s porazom leta 1809 spodletela. Hormayr in nadvojvoda Janez sta razpredala naprej idejo o »Alpski zvezi«, kar se je končalo s tem, da so Hormayerja 7. marca 1813 zaprli.⁸⁸ Ta datum lahko velja kot simbol za popolni preobrat, ki je medtem nastopil v vladi. Nič več ni bilo govora ne o ljudski oborožitvi, ne o nacionalnoavstrijskem navdušenju! Za začetek Metternichove ere je značilna popolna prekinitev leta 1793 začelih prizadevanj po širokem zasidranju državne zavesti in narodne identifikacije v habsburškem smislu. Na koncu tega obdobja je mogel zato baron Viktor v. Andrian-Werburg po praviči ugotoviti: »... v tem ločitvenem procesu (nastajajočih jezikovnih narodov, op. avtorja), se niti od daleč ni pokazalo nekaj, kar bi bilo podobno prebujanju avstrijskega narodnega občutka ... — in do tega tudi ni moglo priti, ... ker vlada pri tem ni dala nikakršne pobude ali opore ...«⁸⁹

Ostalo je torej pri narodu dvornih svetnikov, in ravno s to omejitvijo je habsburška država brez dvoma na stečaj odprla vrata modernemu jezikovnemu nacionalizmu.

Po zatrtju revolucije je bil v letih 1849/50 prvič uveden birokratski aparat, ki je zajel vse habsburške dežele, tudi Ogrsko. Vendar pa je ostal ta poskus oblikovanja

⁸² Lorenz, Volksbewaffnung (kot op. 10), 47 sl.

⁸³ prav tam, 107.

⁸⁴ prav tam, 33 sl.

⁸⁵ André Robert, L'idée nationale Autrichienne et les guerres de Napoléon. L'apostolat du Baron Hormayr et le salon de Caroline Pichler. Paris 1933, 236 sl.

⁸⁶ Robert, L'idée nationale, passim.

⁸⁷ Helmut Hammer, Österreichs Propaganda zum Feldzug 1809 (Zeitung und Leben, izdal Karl d'Ester, 23. del), München 1935 — tudi s številnimi primeri o učinkovitosti te propagande, ki je bila na Dunaju verjetno najmočnejša. Primerjaj nadalje Peter Berger, Die Idee einer österreichischen Staatsnation bis 1938. Der Donauraum 12 (1967), 57 sl.; Peter Berger, Graf Stadion über die »österreichische Nation«. Der Donauraum 20 (1975), 193 sl. Anton Karl Mally, Der Begriff »österreichische Nation« seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Der Donauraum 17 (1972), 48 sl.; Richardis Wustl, Der Begriff des »Vaterlandes« im politischen Denken Österreichs in der Zeit des ausklingenden Barock bis zum Biedermaier. Wien, phil. Diss. (tipkopis) 1940. Friedrich Tscherne, Deutsches Reich und österreichischer Staat in der Wiener Dichtung des ausgehenden 18. und beginnenden 19. Jahrhunderts. Wien, phil. Diss. (tipkopis), 1935.

⁸⁸ Robert, L'idée nationale 505 sl.

⁸⁹ Victor Frh. v. Andrian-Werburg, Österreich und dessen Zukunft. Hamburg 1843, 23.

države na celotnem območju le epizoda. 1859/60 je propadel zaradi zunanjepolitičnih neuspehov, pa tudi zaradi notranjih, predvsem finančnih problemov, ki so bili s tem v zvezi. Vsaj v zahodnem delu monarhije pa so se ureditve iz tega časa, po letu 1861 še rahlo modificirane, izkazale kot izredno trdožive. Sodni in upravni sistem tistih let obstaja v svojih osnovnih potezah tudi v današnji Avstriji. Birokratska penetracija državnega ozemlja je bila izpolnjena šele z ustanovitvijo okrajnih glavarstev in državnih okrajnih sodišč.⁹⁰

To pa je pomenilo tudi novo povečanje birokracije, ki je zato poleg vojske morala postati pravi integracijski faktor, ker je dvorno plemstvo z ukrepi Jožefa II. del teh funkcij že izgubilo. Jožef je najvažnejše sestavne dele dvorne, reprezentančne javnosti z vsem njenim bliščem in sijajem odstranil, ne da bi pri tem naletel na zelo veliko razumevanja.⁹¹ Država, ki je nastala iz dvora, se je že tako močno osamosvojila in je poleg mnogih drugih dokazov svoje zakonitosti ljudstvu tako očitno razkazovala svoj monopol oblasti, da je postala stara javnost dvora odveč. Seveda je ostal dvor tudi po tem »pospravljanju stare krame« poglobitno središče odločanja. Pristop na dvor je državnemu plemstvu slejkoprej zagotavljal kar najbolj vplivne pozicije do leta 1918.⁹² Javno, integrativno funkcijo pa je izgubil.

Te plemiške skupine so zdaj z usmerjeno politiko plemenitenj vedno znova izpolnjevali in razširjali. Za naš problem so najvažnejša podeljevanja plemiške časti uradnikom in gospodarstvenikom. Med leti 1740 in 1780 je bilo med vsemi plemenitenimi 38 % uradnikov, 7 % pa jih je delovalo na področju gospodarstva. Omenimo naj, da je tudi znaten del plemenitenih uradnikov deloval na področju gospodarstva. Med leti 1781 in 1790 je bilo že 18,2 % vseh plemenitenih iz gospodarskih krogov.⁹³ To uradniško in gospodarsko plemstvo je prodiralo v tradicionalne plemiške vrste, ne da bi jih to plemstvo takoj sprejelo za svoje. Bogati bankirji so kmalu prišli do naziva grof, medtem ko so se mogli meščanski uradniki povzpeti komaj do barona.⁹⁴ Identifikacija kapitalističnega meščanstva z monarhijo je bila tudi sicer pomemben faktor. Identifikacija uradnikov je bila pogoj za oblikovanje »avstrijskega človeka« kot idealističnega utelešenja vseh pozitivnih lastnosti, ki jih le moremo pripisovati uradnikom.⁹⁵

8. Literarni primeri

K tej vrsti avstrijskega naroda so šteli torej oficirji, plemstvo in uradništvo. Vsem tem se je pridružil v »Ringstraßengesellschaft« (družba, ki je zidala nove hiše okrog Ringa, op. prev.) tudi določen del meščanstva, večinoma židovskega porekla. To vključitev so praviloma poudarili in zapečatili z nobilitiranjem, ki so mu sledili poskusi kariere na negospodarskem področju.

Vse te skupine so bile vzorec za tisto literarno povečevanje habsburške države, ki ga je Claudio Magris označil pod skupnim izrazom »habsburški mit«.⁹⁶ Vsebinsko je moč ta mit identificirati z načinom obnašanja in ravnanja, ki je koreninil v dvor-

⁹⁰ Carl v. Czoernig, Österreichs Neugestaltung 1848–1857, Wien 1857; Adolf Ficker, Die Veränderungen in der Gliederung der politischen Behörden des österreichischen Kaiserstaates und der ihnen zugewiesenen Verwaltungsgebiete während der Jahre 1848–1855. Mitteilungen aus dem Gebiet der Statistik 4 (1855). Od 1853 do 1867/68 so bila sodišča in upravni organi na nižji stopnji združeni v »mešanih okrajnih uradih«.

⁹¹ Herbert Haupt, Die Aufhebung des spanischen Mantelkleides durch Kaiser Joseph II. — ein Wendepunkt in der Gliederung der politischen Behörden v. Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. v Melk. Wien 1980, 79 sl.; nadalje Ehalt, Ausdrucksformen (kot op. 24), 141 sl.

⁹² Joseph Redlich, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, Leipzig 1920 sl.; isti, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Leipzig 1928, 196 sl.; Ivan v. Zolger, Der Hofstaat des Hauses Österreich, Leipzig 1917.

⁹³ Brigitte Andel, Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias. Wien, phil. Diss. (tipkopis) 1969.

⁹⁴ Družina Fries je kmalu prišla do grofovskega naslova, družina Wetzlar von Plankenstern (prvotno židovski dvorski dobavitelj [Hoffaktoren]) so dobili naziv baroni. Predsednik dvorne komore Kubeck je prav tako postal baron.

⁹⁵ Alphons Lhotsky, Der österreichische Mensch, v: Aufsätze und Vorträge, izdal Hans Wagner in Heinrich Koller, 4. del, Wien 1974, 225–331, zlasti zadnji prispevek, Lhotskyjevo zadnje predavanje: »Das Problem des österreichischen Menschen« (308 sl.).

⁹⁶ Claudio Magris, Der habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur. Salzburg 1966.

nobirokratskem svetu. Eden zadnjih literarnih primerov te vrste je znani uradni svetnik Julius Zihal, ki mu je Heimito von Doderer posvetil dokaj pomembno vlogo v »Strudelhofstiege«, pa še poseben krajši roman (»Die erleuchteten Fenster oder die Menschwerdung des Amtsrates Julius Zihal«). Ob Zihalovi definiciji sreče kot skromnost pričakovanj⁹⁷ bralec takoj opazi notranje sorodstvo z raznimi motivi skromnosti pri Raimundu, v Grillparzerjevem »Traum ein Leben« itd. Mi pa tukaj nočemo zbirati gradiva k »habsburškemu mitu«, temveč hočemo le ugotoviti, da je pisatelj štel uradnega svetnika za produkt stoletne habsburško-birokratske tradicije; kar je med drugim vidno iz opisa njegove vloge kot nevestinega starešine.⁹⁸

Se drugi tip te »habsburške nacije«: Joseph Roth je v svoji pripovedi Cesarjeva soha (»Die Büste des Kaisers«) upodobil ta tip v izpopolnjeni poveljani obliki. Glavni junak mu je kot plemič nadnacionalen,⁹⁹ ob njegovih potovanjih po državi mu je všeč tisto, kar je povsod enako (uniforme, kavarnе)¹⁰⁰ in vsa povest je eno samo otožno obujanje spominov na staro monarhijo; iz monologa grofa Morstina razberemo, da se je po koncu prve svetovne vojne občutil kot »brezdomec«.¹⁰¹

Kot zadnji literarni primer naj navedemo »3. November 1918«, delo dramatika Franza Theodorja Csokorja. Pogreb obupanega, brezdomnega častnika, ki si je sam vzel življenje, je še zadnjikrat združil oficirje, ki so se zdaj jasno občutili kot predstavniki svojih narodov v modernem, jezikovno orientiranem smislu. Le zdravnik dr. Grün, ki je bil židovskega porekla, je imel pri tem težave in je oklevajoč, skoraj ginjen, vrgel umrlemu v grob — zemljo iz Avstrije...¹⁰²

9. »Avstrijski človek«

»Avstrijskega človeka« kot izdelka habsburške monarhije torej ni več. Nekaj drugega pa je ostalo in obstaja še danes: ravno birokratski sistem je ostal od takrat dokaj nespremenjen. Ali moremo določene načine obnašanja izvajati iz česa drugega, kot iz birokratske zavesti, delujoče brez presledka od časov Jožefa II. in od nastanka službene pragmatike naprej, na primer če se človeški in družbeni problemi v prvi vrsti reducirajo na vprašanje pristojnosti? Ali je zgodovinski slučaj, da je pretirano število javnih uslužbencev zastopanih v parlamentarnih organih, ali pa je to morda v tesni zvezi z leta 1914 izdano službeno pragmatiko?¹⁰³

Pri teh sklepnih razmišljanjih moramo marsikaj izpustiti. Na primer opazovanje, da je birokracija iz svojega izključno servilnega položaja vendarle že v monarhiji prešla v vsaj delno emancipacijo, ki se je odražala v velikih samostojnih uradniških organizacijah.¹⁰⁴ Potem ko je uradništvo nekoč osamosvojilo državo, se je zdaj samo delno osamosvojilo od države.

Prav tako ne moremo naprej slediti izbornemu opazovanju Alphonsa Lhotskega, da je v staroavstrijskem družbenem ozračju mogla sicer uspevati glasba, diskurz pa ne.¹⁰⁵ — V »od zgoraj« nastali državi je bilo za to premalo prostora. Seveda je habsburški način državotvornosti v daljši perspektivi omogočil številna velika kulturna dejanja. Dvor je potreboval in pospeševal gledališče in glasbo za namene javne reprezentance. Še danes občutimo tehtne in ne le negativne posledice. Številne ovire in obremenitve, ki so jih vladarji nalagali prav svojim »zvestim služabnikom«, so

⁹⁷ Heimito von Doderer, *Die Strudelhofstiege oder Melzer und die Tiefe der Jahre*, München 1951, 909.

⁹⁸ prav tam, 904.

⁹⁹ Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers*, v: *Romane, Erzählungen, Aufsätze*. Köln—Berlin 1964, 343—361.

¹⁰⁰ prav tam, 344.

¹⁰¹ prav tam, 350.

¹⁰² Franz Theodor Csokor, 3. November 1918. 3. dejanja. Wien 7—1936.

¹⁰³ Walter Goldinger, *Die Zentralverwaltung in Cisleithanien — die zivile gemeinsame Verwaltung*, v: Adam Wandruszka/Peter Urbanitsch (izdala), *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, 2. del, *Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975, zlasti 113.

¹⁰⁴ Karl Megner, *Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der k. k. Beamten unter besonderer Berücksichtigung der mittleren und niederen Finanzbeamten in der liberalen Ära*. Wien, phil. Diss. (tipkopis) 1977.

¹⁰⁵ Lhotsky, kot op. 97, 329.

vodile k resignaciji, pa tudi k vsem mogočim zvrstem kritike in satire, slednjič pa so — zaradi stalne potrebe po natančnem opazovanju svojega sočloveka in (predvsem) predpostavljene — gotovo pripomogle k tistim psihološkim sposobnostim, ki jih občudujemo že pri Grillparzerju (da ne govorimo o Arthurju Schnitzlerju in Siegmundu Freudu).

Zelo veliko tega, kar še danes cenimo kot »avstrijsko kulturo«, je bilo torej odvisno od tistega načina oblikovanja države, ki je ustrezal »avstrijski naciji« posebne oblike, sestavljene iz plemstva, uradnikov, oficirjev in židovskih kapitalistov. Da pa bi se bila pri tem razvila smisel in sposobnost za participatorične in demokratične oblike vladavine seveda ne bo mogel opaziti še tako dobrohotni in deloma tudi občudujoči opazovalec.

Iz nemščine prevedla Irena Vilfan-Bruckmüller

Zusammenfassung

DER HABSBURGISCHE ABSOLUTISMUS UND DIE HOFRATSNATION

Ernst Bruckmüller

Der vorliegende Beitrag diskutiert die Frage nach den Grundlagen österreichischen Nationalbewußtseins unter dem Gesichtspunkt der absolutistischen Staatsbildung der Habsburger, ihrer gesellschaftlichen Instrumente und Stützen und ihrer sozialen Folgen.

Er geht aus von den Territorialgewinnen der Habsburger im Spätmittelalter und vom Begriff »Haus Österreich«, der nicht nur das Herrscherhaus bezeichnete, sondern auch als subsidiärer Staatsbegriff für dieses ganze Herrschaftsgebilde bezeichnet wurde. Von diesem Begriff aus wird ein Zusammenhang hergestellt mit der absolutistischen Form dieser Staatsbildung, in deren Zentrum stets das Herrscherhaus und sein Hof geblieben ist. Nur unzureichend entwickelte sich auf der Ebene des »Hauses Österreich« eine Sphäre ständischer Mitwirkung, wie sie das »Land« des Spätmittelalters sehr wohl kannte. Dem »Haus Österreich« entspricht keine »Landesgemeinde«. Ansätze dazu (die Ausschußlandtage des 16. und frühen 17. Jahrhunderts) wurden nicht fortgebildet. Folgende Instrumente und Stützen der absolutistischen Staatsbildung werden dann kurz beleuchtet:

— der Hof, an dem sich seit dem 16. Jahrhundert die Verteilung von Machtchancen zunehmend konzentrierte, der zum Aufenthalts- und Erziehungsort für einen neuen Typus des Adels und zum Ausgangspunkt der Zentralbürokratie geworden ist;

— die katholische Kirche bzw. die Herrschaft des Landesfürsten über die Kirche, die ihr Überleben in der erfolgreichen Gegenreformation zu einem großen Teil dem Eingreifen des Herrschers verdankte und deren enge Zusammenarbeit mit dem Herrscherhaus zur Entfaltung und Hochblüte einer typischen barocken Kultur führte, welche in ihrem sozialen Geltungsbereich nicht auf die führenden Gesellschaftsklassen beschränkt blieb, sondern — über Wallfahrten, Bildsäulen, Kirchen, Kapellen, auch über die Namengebung — in breite Schichten der Bevölkerung hineinwirkte und deren Bewußtsein nachhaltig beeinflusste;

— das Heer, welches als kaiserliches erst durch die »Verstaatlichung« des Wallenstein'schen Söldnerheeres im Dreißigjährigen Krieg entstand und nicht nur wichtige Stütze der Herrschaft als Instrument der Gewaltandrohung und -anwendung wurde, sondern auch durch die Entwicklung eines Offizierskorps, dessen Mentalität durch eine ausschließliche Orientierung am Kaiserhaus geprägt worden war;

— der Adel, der als katholischer Hofadel aus militärischen Befehlshabern der Konfessionskriege und aus Nutznießern der großen Konfiskationen der Güter protestantischer Adelige entstanden war;

— die Bürokratie, welche am Hofe entstand, sich zunächst langsam, aber stetig ausweitete und durch die entscheidende Akte »bürokratischer Penetration« im 18. (und noch im 19.) Jahrhundert nicht bloß die habsburgische Herrschaft am flachen Lande gegenüber traditioneller feudaler Adels Herrschaft sicherte, sondern auch durch ihr zahlenmäßiges Gewicht eine auch quantitativ bemerkenswerte gesellschaftliche Größe als Träger eines habsburgisch-österreichischen »Nationalbewußtseins« wurde;

— die Frage einer möglichen Massenbasis für die »Hofratsnation«, die sich in Form von Akten der Volksbewaffnung in den napoleonischen Kriegen (1797 und wieder 1809) nur potentiell verwirklichen konnte, wobei auch auf die Rolle einer entsprechenden Literatur und Propaganda (Hormayr, Collin, schließlich Graf Stadion und Erzherzog Johann) verwiesen wird;

— zuletzt die Frage literarischer Zeugnisse für diese Art obrigkeitlicher Staatsbildung, wie sie von Claudio Magris' Analyse des habsburgischen Mythos treffend dargestellt wurde, sowie die Frage nach einem Überleben der Hofratsnation über den Zerfall der Monarchie hinaus bzw. sonstigen Nachwirkungen, in gesellschaftlichem Verhalten und Mentalität bis zur Gegenwart.

Der Beitrag ist Teil einer umfänglicheren Untersuchung, die sich über das hier angesprochene Thema hinaus mit Gegenwartsproblemen des österreichischen Nationalbewußtseins, mit dem Landesbewußtsein der österreichischen Länder, mit dem Sprachnationalismus und dem Zusammenhang von Revolution und Nation beschäftigt und 1984 unter dem Titel »Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung« erschienen ist.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*
*

Ste že izpolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že sedem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972 in februarja 1985 še ponatis št. 1-2/1971 »Zgodovinskega časopisa«.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevné zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVESKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.